

Боришполь Ганна Іванівна,

аспірантка кафедри культурології та міжкультурних комунікацій

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

orcid.org/0000-0002-9014-6657

angolovatska@gmail.com

КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ «СУСПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ» В УКРАЇНСЬКОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено процес розгортання дискусії і культурно-філософського осмислення феномену «суспільний ідеал» в українському гуманітарному дискурсі початку ХХ століття. Розглянуто деякі аспекти бачення та розуміння феномену суспільного національного ідеалу провідними українськими культурними та політичними діячами початку ХХ століття. Вказано на особливості протікання аргументованого дискурсу в межах української гуманітаристики початку ХХ століття щодо цього феномену. Встановлено загальні тенденції культурно-філософського осмислення феномену «суспільний ідеал» як національної ідеї українськими культурними та політичними діячами цього періоду хронотопу. Підкреслено, що культурно-філософське бачення та культурні виміри суспільного ідеалу як національно ідеї не були єдиними і головними векторами розвитку гуманітарної думки для учасників дискусії внаслідок обстоювання різних базових чинників, а також внутрішніх та зовнішніх впливів. Зауважено, що активні дії діячів культури звужувались до культурно-просвітницьких громадських практик. Наголошено на актуальності пошуку культурологічних вимірів феномену суспільного ідеалу України ХХ століття – початку ХХІ століття в зв'язку з українським універсалізмом, на необхідності осягненні фундаментального значення та впливу суспільного ідеалу на її соціокультурний простір. Використаний метод формального аналізу текстів та наукових розвідок культурних та історичних діячів України початку ХХ століття, висновки за ним дали підстави вказати на важливість концептуального окреслення загальнонаціональної мети розвитку українського суспільства, її імплантації в практику, а також проявлення в суспільній культурній взаємодії суб'єктів соціокультурного простору України початку ХХІ століття. Доведено необхідність визначення культурологічних змістоутворюючих компонент феномену суспільного ідеалу як основи для формування нової концепції гуманізму, осмислення принципово нової системи культурно-духовних цінностей українського суспільства.

Ключові слова: суспільний ідеал, культурний вимір, національна ідея, соціокультурний простір.

Boryshpol Hanna,

Postgraduate Student

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald

orcid.org/0000-0002-9014-6657

angolovatska@gmail.com

CULTURAL AND PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF THE PHENOMENON OF THE “PUBLIC IDEAL” IN THE UKRAINIAN HUMANITARIAN DISCOURSE OF THE EARLY XX CENTURY

The article traces the development of the discussion and cultural and philosophical understanding of the phenomenon of «public ideal» in the ukrainian humanitarian discourse of the early XX century. Some aspects of the vision and understanding of the phenomenon of the public national ideal by leading Ukrainian figures of the early XX century are considered, and the peculiarities of the reasoned discourse within the Ukrainian humanities of the early XX century on this phenomenon are analyzed. The general trends in the cultural and philosophical comprehension of the phenomenon of «public ideal» as a national idea by Ukrainian cultural and political figures of the early XX century are established. It is emphasized that the cultural and philosophical vision and dimensions of the so public ideal as a national idea were not the only and main vectors of the development of humanitarian thought due to the advocacy of various basic factors, as well as internal and external influences by cultural figures, and therefore

actions were narrowed to cultural and educational public practices. The author emphasizes the relevance of the search for cultural measures of the phenomenon of the public ideal of Ukraine in the XX century – early XXI century in connection with Ukrainian universalism, the need to comprehend the fundamental importance and influence of the public ideal on its socio-cultural space. The method of formal analysis of texts and scientific researches of cultural and historical figures of Ukraine of the early XX century was used, and the conclusions drawn from it gave grounds to point out the importance of conceptualizing the national goal of development of Ukrainian society, its implantation in the praxis and manifestation in the public cultural interaction of the subjects of the socio-cultural space of Ukraine of the early XXI century. The author proves the necessity of defining the cultural content-forming components of the phenomenon of the public ideal as a basis for the formation of a new concept of humanism, comprehension of a fundamentally new system of cultural and spiritual values of Ukrainian society.

Key words: public ideal, cultural measure, national idea, socio-cultural space.

Вступ. Традиційно людина завжди прагнула передбачити в майбутнє на рівні побутового мислення через пророцтва та містифікації, на рівні мистецьких інтерпретацій, шляхом побудови філософських концепцій. Розмаїття підходів створювало яскраву і суперечливу палітру гаданого майбутнього завжди. Ідеал «золотого віку» Стародавньої Греції – образ цілісного, гармонійного буття – виникає в наслідок породження майнової нерівності через ідеалізацію родового ладу. Просвітники-раціоналісти раннього Модерну створювали оптимістичні сценарії руху народів до моменту тріумфу Ratio. Науковці-романтики уявляли майбуття через призму свого ірраціонального інтуїтивного мислення на прикладах минувшини. В усі історичні періоди не бракувало і вселюдських філософських концепцій колективного чи спільного майбутнього. Так, на порозі XX століття укорінилась ідея, що невідоме майбуття можливо відвернути всесильним суспільним поступом, сходами і доверху. Проте в просторі культурно-мистецького середовища початку XX століття бачення майбутнього не були надто довгими. Руйнування архаїчного картини світу соціокультурного простору проявлялось у специфічних поглядах, які мали доволі песимістичні настанови. Фантастично далекоглядним є передбачення письменника Г. Велса в книзі «Передбачення про вплив прогресу механіки та науки на людське життя і думку» про перспективу відмови від чималої кількості людей, що не встигатимуть за суспільними змінами (Велс, 1901). В перші десятиліття XX століття футуристи, представники авангардного напрямку, досить виразно і грубо, «крупними мазками», протестували проти перспективи тотального колективного майбутнього, існування в культурі «масового суспільства», яке таки було реалізовано протягом прийдешнього

віку. І саме футуристи вітали початок I світової війни як засіб «гігієнічного очищення» суспільства задля спільного блага і «кращого» світу. Термін «футурологія» у листі до О. Гакслі запропонував соціолог О. Флехтгейм (нар. в Миколаєві) для позначення «надідеологічної філософії майбутнього» або «науки майбутнього» як контраверсійного поняття для ідеологізованого вкрай «наукового комунізму». Таке тлумачення за терміном «футурологія» не закріпилось. Згодом, Т. Вотсон, голова ІВМ, в 1943 році говорив, що світу з головою вистачить п'яти комп'ютерів. Закінчилось «довге XIX сторіччя» та настало «коротке XX сторіччя», «епоха крайнощів» (Е. Гобсбаум).

Виклад основного матеріалу дослідження. Модальність часових вимірів суспільних уявлень, концепцій та планів про гадане майбуття покликали осмислення феномену «суспільний ідеал» в українському гуманітарному дискурсі XX – початку XXI століття.

Кожного разу проходячи рубіж між століттями люди чекають на зміни від особливої межі моментів, вірять в початок іншого нового і кращого соціально-історичного часу. І. Франко точно окреслив настрої і час як «систематичне віддалювання границь неможливого» (Франко, 1900) і зауважив про «деколи певне переоцінення людських сил і здібностей, певну віру в те, що границь можливості загалом нема ніяких...» У праці «Поза межами можливого» І. Франко доводить, що ідеали відіграють провідну роль в організації стосунків між суб'єктами соціокультурного простору і подоланні суперечностей між ними. Філософ критикує представників української інтелігенції, що спирались на здоровий глузд, «простий холопський розум», як критерій розуміння глибоко філософської дискусії про межі можливого і неможливого, заперечував твердження про пріоритет

соціально-економічного розвитку та іронічно називав такі міркування «жолудовими ідеями», які «пруть усяку націю до виборювання... політичної самостійності... розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невідьництва... культурного застою і упадку» (Франко, 1900). І. Франко іронізує з пропозиції М. Драгоманова розвивати лише українську мову, літературу та освіту і робить висновок про політичну несвободу М. Драгоманова від його абсолютизації західноєвропейських ідеалів соціальної рівності і політичної волі і не здатність бачити ідеал національної самостійності. *Відсутність консолідованої думки щодо національного ідеалу в гуманітарному дискурсі початку ХХ століття гальмувала створення єдиних культурно-філософських традицій трактування ідеалу національної самостійності*. І. Франко висловлює досить далекоглядний висновок в звертанні до М. Драгоманова: «..брак віри в національний ідеал<...>був головною трагедією в житті М. Драгоманова<...>причиною безплатності його політичних змагань» (Франко, 1900).

І. Франко розумів, що національний ідеал динамічно розвивається разом з життям і має бути абсолют, який гарантом моральності стосунків і допомогою індивіду долати скінченність свого життя, буди духовним ресурсом для нього. *І. Франко першим в українській культурно-філософській думці поставив проблему національного ідеалу й довів, що він мусять мати пріоритет над соціально-економічними проблемами*.

Межа століть ознаменувала собою передачу в українському русі провідних позицій від культурної «генерації Антоновича – Драгоманова» (Смолій, Ясь, 2019) до «генерації І. Франко – М. Грушевський» та наймолодшим: Д. Дорошенку, Д. Донцову, С. Єфремову, В. Липинському та ін. Очікуване майбутнє перш за все пов'язували з популяризацією культурно-громадських практик. Питома частина активістів українського руху поповнила групи російських революціонерів. З цього приводу слушно зазначив І. Франко: «якби ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими вони були пройняті» (Франко, 1896). Проте М. Грушевський вбачав майбутнє у межах здобутків попереднього ХІХ століття: «спеціально для нашої українсько-руської

суспільності слово «століття» особливо багате надіями, перспективами. Молодечими очима, повними ждання, дивиться воно перед себе..» (Грушевський, 1901).

Перспективи та здобутки українства в цей історичний період знаходились під пильним контролем у імперських чиновників, які розглядали їх як культурний і літературний сепаратизм. Справедливим буде зауважити щодо відсутності єдності думок і позицій серед українських діячів. Так, на протигагу оптимістичним настроям М. Грушевського щодо горизонтів майбутнього організатори львівського суспільно-політичного часопису «Будучність» пропонували «нав'язати систематичну дискусію щодо ідеалу українців, точніше українсько-руської національної ідеї у світлі найрізноманітніших подій і контекстів» (Смолій, Ясь, 2019), наголошували на відсутності українського національного ідеалу і фокусувались лише на українсько-руському (русинському. – *Авт.*) національному ідеалі. Їм різко заперечив І. Франко, намагаючись розширити поле дискусії і вийти на рівень «ідейного капіталу» українців, здобутого в час підйому в ХІХ столітті, який має «бути нестanno в живім обороті, в крові і в думках нації» як прояв життя суспільства. В цій полеміці із львів'янами І. Франко проголошує ще декілька цікавих сентенцій, які є актуальними для сучасного українського соціокультурного простору: 1) «українці перейняли свою організацію, ... подиктовану нещасним географічним положенням...»; 2) «Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабості» (Франко, 1896).

У першому випадку, йдеться про положення країни-мультифронтира, існуючої в умовах перманентних зовнішніх викликів, в другому – про відсутність культурної та політичної національної еліти. Згадаємо, що в останні десятиліття ХХ століття істориком Е. Гобсбаумом, філософом і антропологом Е. Геллнером («Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року. Програма, міф, реальність», 1990), Б. Андерсоном («Нації та націоналізм», 1983, «Націоналізм», 1997), («Уявлені спільноти», 1983) та іншими дослідниками розроблено так звану «конструктивістську парадигму» націоналізму, за якою нації в їх сучасному форматі утвердилися порівняно недавно, на рубежі ХІХ–ХХ ст. Згідно з відомою

тезою Е. Геллнера, не «нації породжують націоналізм, а націоналізм – нації».

Нація – продукт епохи Модерну, що змінив релігійні, локальні, етнічні ідентичності попередніх епох. Формування нації починається з певних груп інтелектуалів, які розробляють концепцію нації і поширюють її через систему освіти, наукову і популярну літературу, засоби масової інформації. Процес формування націй потребує свідомих організаційних та інтелектуальних зусиль їх провідників. М. Грушевський апелював до містичного й ірраціонального розуміння української ідеї, котра дозволила вижити народу/нації за найнесприятливіших умов ХІХ ст.

Сучасний український історик Я. Грицак зробив першу спробу «реформулювати» новітню «модерну» історію України в руслі західних концепцій націогенези (Грицак, 1996). *Нове майбутнє потребує нової історії.*

Ще одна прикметна риса української ідеї соціокультурного простору початку ХХ століття – її персоналізація, тобто ототожнення з визначними постатями національної минувшини та їх історичними здобутками. Практики вшанування пам'яті Т.Шевченка, до прикладу, покликали появу символічного підтексту, подальшої персоналізації, закладеної формуванням культу поета як національного символу (саме про це писав ще М. Драгоманов). Взаємозв'язок української національної ідеї та Великого Кобзаря як національного символу набуває в цей час викінченої форми.

Інша персоналізація – І. Мазепа, якого звинувачували в сепаратизмі в публікаціях імперської преси і закидали його (сепаратизм) українським діячам. Це мало явну мету – розділити українство за культурними та політичними ціннісними ознаками. Українські інтелектуали негативно зреагували на таку персоналізацію, з «*summaхimo granosalis* (лат. певною долею скепсису)» (Смолій, Ясь, 2019). М. Грушевський в дискусії з Ю. Кулаковським, до прикладу, наголошував, що послідовники національної української ідеї мають мало спільного з історичною постаттю І. Мазепа.

Українська національна ідея як провісник українського суспільного ідеалу подавалась не тільки через постаті, але й у контекстах різноманітних культурних, освітніх, громадських практик: під час вітання перших українських

професорів на українських кафедрах, відзначенні ролі Галичини для розвитку національного ідеалу, в оглядах виборів депутатів в Лубенському повіті тощо. Розробка української національної ідеї посідає чільне місце в публічній полеміці та текстах як реакція українських діячів на новітні тенденції в політиці, культурі, модерні духовні пошукові практики.

На початку ХХ століття контекст культурного дискурсу в щодо української національної ідеї містив в собі і полеміку з українофільськими поглядами. Так М. Грушевський доволі жорстко висловився про «старше покоління українських патріотів», звинувативши їх у захопленні культурною сферою діяльності, дослідями та підтримкою історичної традиції. С. Єфремов назвав українофільство «непорозумінням», оскільки любов українців до України не говорить нічого про людей до моменту визначення, чого ця любов вимагає, аргументував він. Такі погляди вказують на прояв нової стадії розвитку української ідеї за своєрідною часовою шкалою і у різному контекстному використанні назви-означенні українства, демонструючи іронічні метафоричні метаморфози у визначеннях української ідеї С. Єфремова, критичні претензії до української інтелігенції ХІХ століття М. Євшана.

Зростаючий політичний спектр інтересів українських інтелектуалів спрямовував їх увагу і зацікавленість активним культурно-політичним життям, появою нових практик та філософських концепцій в Європі на початку ХХ століття. Літературознавець Б. Грінченко здійснив переклад статті А. Бебеля та Е. Пернерсторфера українською мовою і створив ґрунтовну передмову, намагаючись проаналізувати співіснування нових поглядів щодо національної ідеї та філософської західноєвропейської думки, а також пролетарського вчення. Б. Грінченко робить висновок, що засновники марксизму не дають права самостійного існування та розвитку, відмовляючи йому в існуванні історичних, географічних, політичних та економічних підстав для цього.

Національно-культурна автономія була провідним орієнтиром українського національного руху. Наприкінці першого десятиліття ХХ століття ідея автономії набуває рис своєрідного суспільного ідеалу у межах стремління українських соціал-демократів: спорідненості

соціалізму та національно ідеї, національності окремих культур, боротьбі зі впливами збоку, мирного порозуміння національного питання. Європейські філософські погляди давали привід сподіватись українським інтелектуалам на ліберальні зміни в середині імперії династії Романових, з'явилося визначення ситуації як «сфінкс непевної майбутності». Проте, подальші події та соціокультурна ситуація були несприятливими для розвитку загального національного ідеалу: культурно-просвітницькі та громадські практики та суспільна активність значно згасли, українська преса переживала складні часи. М. Грушевський в своїх дописах висловлює занепокоєння станом тодішнього українства, вбачає його загрозливим і настоє на закладенні значних і потужних підстав для «національного життя». Власне, наступні змагання українських діячів за національну культуру та мовну сферу виказали справжнє ставлення імперії до ліберальних змін, оскільки в цих відстоюваннях українцями своїх культурних та мовних прав вбачалося зазіхання на загальноросійський культурний шар. Ця культурна вертикаль посідала чи не найважливіше місце у імперській свідомості «лояльних» діячів: ліберали ставали правими консерваторами стосовно українського питання. На тлі ідеї «єдності російської культури» для росії як «великої країни» будь-які національні культурні практики та проекти сприймалися ворожо, як «культурний сепаратизм» і загроза політичному устрою.

Слід зауважити, що широка дискусія щодо подвійного змісту національних мотивів у творчості М. Гоголя, в яку заглибились тодішні критики діяльності українських діячів, також ілюструє соціокультурну ситуацію у ставленні до всього українства в середині імперії Романових початку ХХ століття.

Під впливом трансформації загальної ситуації в імперії сталися суттєві зміни у ставлення М. Грушевського до перспектив майбутнього: з доволі оптимістичних сподівань на самому вході у ХХ століття на песимістичні погляди. В своїх прогнозах М. Грушевський висловлював побоювання, що українці будуть вдовольнятися ілюзією дії, «спізнюватимуться і відставатимуть на усі потяги, якими ідуть інші люди» і «можуть zostатись за флагом» (Грушевський, 1914).

М. Грушевський попереджає далі, що для цього не треба цілого століття, а досить декілька десятків втрачених літ, «коли протягом одного покоління українствоне стане нацією, то воно може стратити сю можливість назавсіді. Події йдуть не однаковим темпом, і енергія життя не рівна. Процеси соціальні, політичні, так само і національні, для яких іншими часами треба було б століття, іншими часами розгортаються в границях десятиліть» (Грушевський, 1914). М. Грушевський є суголосним з І. Франком щодо динамічності енергії і етапів розвитку національного ідеалу як абсолюту. Основна модернізація поглядів М. Грушевського вилася у дихотомію: або ми станемо нацією впродовж одного покоління, вказував історик, або втратимо історичний шанс. Дихотомія, проявлена у процесі розвитку мислення М. Грушевським в його пошуках культурних вимірів української національної ідеї, повстала і в наш історичний «товстий час», проте тепер втрата «моменту» має екзистенційний зміст і несе загрозу для суб'єктного існування України.

Висновки. Загальну картину культурно-філософського осмислення феномену «суспільний ідеал» в українському гуманітарному дискурсі на початку ХХ століття можна репрезентувати через аналіз публіцистичної та філософської спадщини українських мислителів та культурних діячів того часу. Загальні настрої провідних українських діячів висловлювали сподівання на оптимістичні перспективи для українського майбутнього в очікуванні ліберальних змін. Проте культурні національні виміри стосовно майбутнього українства, а значить і культурно-філософське бачення і виміри суспільного ідеалу, не були єдиними і головними векторами розвитку думки, звужувались до культурно-просвітницьких громадських практик.

Прискорення етнокультурних та соціокультурних трансформацій в суспільстві імперії дедалі породжували з середини запити в соціокультурному та міжнаціональному контексті. Утримання свідомості українського суспільства у полоні інонаціональних стереотипів на тлі соціальних змін ставило його в «перехідний чи невизначений стан», на думку М. Грушевського. Відсутність усвідомлення українською інтелігенцією своєї провідної ролі в реалізації суспільного ідеалу походила від невіри в свою значущість як взірця, а також від відсутності

спільної мети та конструктивності спільної діяльності, констатував І. Франко.

Соціокультурні відмінності людей і спільнот, розмитість соціальних, культурних, побутових укладів, суспільних середовищ та структур, відсутність спільного бачення майбутнього в усвідомленому горизонті подій, політична акцентуація діяльності деяких українських діячів унеможлилювали синергію і не давали виникнути підставам для суспільного руху, визначеного національними ідеалом, цінностями і потребами спільного суспільного блага.

Перспектива дослідження питання. Продовженням дослідження стане пошук

культурологічних актуальних вимірів феномену суспільного ідеалу України ХХ століття – початку ХХІ століття у зв'язку з українським універсалізмом в територіально-просторовому чи соціокультурному сенсі, намаганнями окреслити загальнонаціональну мету та концепцією національного відродження через переживання присутності в світі минулого та майбутнього «колективним або громадським чоловіком» (М. Грушевський), абсолютизм ідеалу І. Франка та «органічну солідарність» в розвинутих суспільствах (Е. Дюркгейм), що почали зароджуватись в українському гуманітарному дискурсі початку ХХ.

Список використаних джерел:

1. Грицак Я. (2000). Нариси з історії України: формування української модерної нації. / Я. Грицак. Київ. : Генеза. 249 с.
2. Грушевський М. (2002). На порозі століття. Зібрання творів: в 50-х т. / Під заг. ред. П. Сохань, Я. Дашкевич. Львів : Світ. 592 с.
3. Грушевський М. (2005). Нові гасла. Зібрання творів: в 50-х т. / Під заг. ред. П. Сохань, Я. Дашкевич. Львів : Світ. 774 с.
4. Смолій В., Ясь О. Суспільні ідеали та уявні проєкції українського майбутнього у репрезентації «діючих» генерацій інтелектуалів ХХ – початку ХХІ ст. / за ред. д.і.н., акад. В.А. Смолія. Київ : НАН України, 2019. 302 с.
5. Франко І. (2010). З кінцем року. Зібрання творів: в 50-х т. / Під заг. ред. М. Жулинського. Київ : Наукова думка. 1216 с.
6. Франко І. (1986). Поза межами можливого. Зібрання творів: в 50-х т. / Упоряд. О.Я. Безпальчук та ін. Київ : Наукова думка. 396 с.

References:

1. Franko, I. (2010). *Z kintsem roku (With the end of the year)* (Vols. 1–50). Kyiv: Naukova dumka. 1216 p. (in Ukrainian).
2. Franko, I. (1986). *(Beyond the limits of the possible)* (Vols. 1–50). Kyiv: Naukova dumka. 396 p. (in Ukrainian).
3. Hrushevskyy, M. (2002). *Na porozhi stolittia (On the threshold of the century). Zibrannia tvoriv (Collection of works)*. (Vols. 1–50). Lviv: Svit. 592 p. (in Ukrainian).
4. Hrushevskyy, M. (2005). *Novi gasla (New slogans). Zibrannia tvoriv (Collection of works)*. (Vols. 1–50). Lviv: Svit. 774 p. (in Ukrainian).
5. Hrytsak, Y. (2000). *Narysy z istorii Ukrainy : formuvannia ukrainskoi modernoi natsii (Essays on the history of Ukraine: the formation of the Ukrainian modern nation)*. Kyiv: Geneza. 249 p. (in Ukrainian).
6. Smoliy, V. (Ed.) (2019). *Suspilni idely ta uyavni proektsii ukrainskogo maibutnogo u reprezentatsii «diyuchykh» generatsii intelektualiv XX – pochatku XXI st. (Social Ideals and Imaginary Projections of the Ukrainian Future in the Representation of the «Acting» Generations of Intellectuals of the XX – Early XXI Centuries)*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. 302 p. (in Ukrainian).